

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Ольги Володимирівни Мартинюк

**«Російський націоналізм як соціально-політичний феномен
у виборчому процесі Правобережної України (1906-1912 рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.01 – історія України**

Дисертаційна робота О.В.Мартинюк має особливо актуальне звучання в умовах боротьби за територіальну цілісність України та кристалізації модерної української політичної нації. Історичне вивчення тих національно-політичних проектів, що були альтернативними до новочасного українського націєтворення, посилює здатність українського суспільства критично аналізувати сучасні виклики українській національній державності. Особливо важливо, що дисерантка дослідила, як новітні національні проекти

трансформуються, змагаються та взаємодіють на переломних етапах політичної модернізації суспільного життя.

Проведене дисеранткою дослідження заповнює важливу прогалину в студіях над громадським і політичним життям українського Правобережжя у період виборів до Державної думи Російської імперії I-IV скликань (1906–1912 pp.), оскільки висвітлює виборчу діяльність впливового угруповання російських націоналістів у Київському генерал-губернаторстві, що дотепер практично не вивчалася або ж розглядалася надто схематично. Аналіз широкого кола історичних джерел, використання новітніх концептуальних підходів до ролі виборчих процесів у формуванні новочасних національних проектів, ретельне обґрунтування висновків дозволило дисерантці отримати оригінальні результати, які значною мірою оновлюють бачення суспільних процесів на правобережних українських землях напередодні Першої світової війни.

Насамперед, О.В.Мартинюк обґрунтовано доводить, що новочасні виборчі практики поступово спонукали великих російських землевласників у регіоні відмовитися від станово-соціальної солідарності із польськими поміщиками на користь всестанової панросійської націоналістичної доктрини, що мала зростаючу підтримку імперського уряду і місцевої

адміністрації. Дослідниця ретельно прослідкувала ідеологічні відмінності діячів російського націоналістичного напряму, головним чином членів Київського клубу російських націоналістів, від чорносотенних, монархічних та інших правоконсервативних угруповань, водночас окреслила їхню взаємодію у виборчих процесах. На підставі аналізу виборчих практик на локальному рівні дисерантка довела значення залучення духовенства для виборчого успіху російських націоналістів серед селянства і встановила безпосередні механізми виборчих махінацій і зловживань з боку урядових органів. Назагал дисертаційне дослідження О.В.Мартинюк пропонує нову модель вивчення взаємовпливу виборчих процесів і формування конкуруючих національних проектів на українських землях у пізньоімперський період.

У **вступі** О.В.Мартинюк слушно вказує на суспільну актуальність та наукову новизну обраної для дослідження проблеми, формулює мету та завдання, вдало окреслює об'єкт та предмет, хронологічні рамки та географічні межі дисертаційної роботи. У першому розділі **«Стан наукової розробки проблеми»** дисерантка поділяє історіографію російського націоналізму пізньоімперського часу на Правобережжі на кілька періодів, при цьому окремо наголошує на значенні «західної історіографічної традиції», зокрема робіт американських дослідників Р.Едельмана і Ф.Хілліс.

Внаслідок критичного аналізу висновків цих авторів дисертантка формулює власну дослідницьку гіпотезу, яка спирається головним чином на конструктивістських теоріях нації та націоналізму Б.Андерсона та Р.Брубейкера. У цьому ж розділі авторка ретельно окреслює джерельну базу дослідження, що охоплює документи центральних органів імперської влади та місцевої адміністрації, зокрема жандармські звіти та огляди, збірники Київського клубу російських націоналістів, матеріали періодичних видань (в тому числі й газетні карикатури), джерела особового походження та статистичні дані. Там же дисертантка обґрунтovує методологію дослідження, зокрема використання таких спеціально-історичних методів, як історико-антропологічний, соціальної історії, мікроісторії та нової політичної історії.

У другому розділі «**Інституційне становлення російського націоналізму під час виборів до I та II Державних дум**» О.В.Мартинюк розглядає інститут виборів як важливий чинник формування масової політики і публічної сфери. Авторка встановила, які форми публічного життя могли бути ефективними інструментами суспільної мобілізації в умовах неписьменності великої частини виборців та високої вартості друкованих видань, продемонструвала механізми боротьби різних політичних угруповань за голоси виборців-селян, навела докази явної і таємної підтримки російських націоналістів органами імперської влади. Дисертантка вдало

продемонструвала, як у процесі творення виборчих союзів російські консерватори вагаються між взаємодією із польськими великими землевласниками (на основі спільноті соціально-економічних інтересів) та зверненням за підтримкою до правобережного селянства на основі понадстанового панросійського націоналістичного міфу.

У третьому розділі «**Консолідація сил російського націоналізму в період реформ Столипіна та виборів до III Думи**» О.В.Мартинюк зосередилася на особливостях виборів 1907 р., їй показала взаємодію російської місцевої адміністрації та націоналістичних діячів. Найцікавіша частина цього розділу присвячена аналізові соціального складу і думської діяльності Київського клубу російських націоналістів, а також ідейним поглядам його лідерів А.Савенка та В.Шульгина. У ній дисерантка переосмислює ряд поширених оцінок щодо соціальної бази російського націоналізму на Правобережжі, обґрунтовано вказуючи на визначальну роль міських соціальних груп та їхню підтримку капіталістичної модернізації правобережного суспільства як засобу поширення російського націоналізму в регіоні. Водночас дослідниця вказує на роль соціального дарвінізму, антисемітських та расистських поглядів у формуванні ідейних зasad освіченого середовища російських націоналістів у Києві.

У четвертому розділі «Електоральний успіх російських націоналістів у 1912 р. та подальший політичний розвиток» дисертантка аналізує зміни суспільно-політичного контексту і вказує на подальше залучення імперських урядовців у виборчу діяльність російських націоналістів. Хоча агресивна риторика російських націоналістів могла представляти лише вузький фрагмент суспільних установок населення міста, у 1912 р. їм вдалося здобути певний успіх на виборах у Києві. На підставі аналізу урядових документів й зокрема жандармських звітів дисертантка демонструє, що значно мірою електоральний успіх широкої російської консервативної коаліції на виборах 1912 р. був наслідком зростаючої підтримки урядових кіл, зокрема безпосередньо Міністерства внутрішніх справ, та числених виборчих зловживань, а не об'єктивним показником успіху російського націоналістичного проекту серед ширших кіл виборців українського Правобережжя.

У **Висновках** О.В.Мартинюк не просто підводить підсумки дисертаційної роботи, а переконливо формулює основні результати дослідження. Участь у виборах дала змогу російським націоналістичним колам сформувати окрему суспільно-політичну течію на Правобережжі, з допомогою імперського уряду та місцевої адміністрації здобути електоральний успіх й перевагу над опонентами. Водночас дослідниця

переконливо деконструює спрощену й шаблонну схему, відповідно до якої російських націоналістів на Правобережжі розглядали лише як «прислужників самодержавного режиму». Насправді динаміка їхніх відносин із імперськими органами влади була набагато складніша. На думку О.В.Мартинюк, саме участь у виборчих практиках та публічній сфері, що формувалася, дала змогу російським націоналістичним колам, що спиралися на частину міських еліт Києва та великих землевласників, сформувати громадський рух, який представляв російський націоналістичний проект на Правобережжі.

Отримані результати та висновки дисертаційної роботи О.В.Мартинюк достатньо повно викладені в опублікованих працях, а також представлені у доповідях на міжнародних наукових форумах. Дисертація пройшла належну апробацію, вона є самостійною науковою працею, що має завершений характер.

Зміст, результати і висновки здійсненого О.В.Мартинюк дослідження повно і цілісно викладені в авторефераті дисертації. Слід наголосити, що зміст автореферату і основних положень дисертації є ідентичним.

Водночас дисертаційна робота О.В. Мартинюк не позбавлена, на мою думку, окремих недоліків.

Дисерантка приділила велику увагу взаємодії різних політичних і суспільних груп із селянством. При аналізі електоральної поведінки селян на виборах до Державної думи першого скликання О.В.Мартинюк слідує за висновком, почерпнутим із праць попередніх дослідників - «як правило, селяни були склонні голосувати проти сільських поміщиків та священиків» (с.61) – у той же час, на її думку, «починаючи із виборів до Державної думи другого скликання, ключовим чинником успіху правих на виборах була участь духовенства» (с. 76). Але якщо у 1906 р. серед селян-виборців справді переважали антиклерикальні настрої, то як можна пояснити те, що саме духовенство посприяло виборчому успіхові російських націоналістів на виборах до Державних дум наступних скликань? Намагаючись прослідкувати ці зміни, О.В.Мартинюк аналізує дискусію на сторінках різних періодичних видань, співставляє установки владних кіл та представників самого духовенства. Водночас у роботі немає аналізу рецепції виборчих програм у середовищі самого селянства. Дисерантка по суті залишила поза увагою питання трансформації традиційного консервативного світогляду селянства в ході участі у виборах. Недостатньо досліджено, яким чином конфесійна чи соціальна самоідентифікація селянства інструменталізувалася задля виборчого успіху російськими націоналістичними колами. У тексті

дисертації практично відсутній аналіз текстів виборчих звернень, зокрема до селянства, хоч їхні зразки й наводяться у додатках.

Заслуговує схвалення намагання дисертантки уникнути спрощеного накидання сучасних термінів і категорій для опису соціальної реальності початку ХХ століття (див. с.47). Але беручи окремі терміни із словника діячів російського націоналістичного руху, зокрема етноніми, якими вони послуговувалися, доречно було б послідовно вживати їх у тексті роботи в лапках, тим самим наголошуючи на тому, що йдеться про їхнє особливе значення у трактуванні вищевказаної групи. Йдеться насамперед про амбівалентні етноніми «руський» та «малоросійський», які дисертантка – очевидно, задля спрощення викладу, – вживає в тексті роботи без лапок. Оскільки тогочасні діячі могли вкладати у них взаємовиключний зміст, все ж таки було б доречно маркувати їх лапками, вказуючи тим самим, що їхнє значення не було загальноприйнятим і залежало від належності до певного дискурсу.

На с. 29 дисертантка вказує, що виборча система у Галичині та Буковині була запроваджена у 1867 р. Це очевидна помилка або описка, оскільки відомо, що вперше вибори до австрійського парламенту відбулися у Галичині та Буковині в 1848 р., натомість куріальна система виборів до

провінційних сеймів запроваджена у 1861 р. (діяла до 1907 р.) З 1873 р. відбувалися прямі вибори по округах до Австрійського парламенту.

Проте, незважаючи на окремі зауваження, слід підкреслити високий фаховий рівень дисертації, її вміння ставити важливі дослідницькі питання і самостійно проводити наукове дослідження. Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості та новизна висновків, повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають встановленим вимогам до кандидатських дисертацій. Отже, дисертаційна робота О.В.Мартинюк є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукову задачу суттєвого значення – розкривають роль виборчої діяльності російських націоналістів на виборах до Державної думи Російської імперії у Київському генерал-губернаторстві для формування російського націоналізму як соціально-політичного явища на Правобережній Україні пізньоімперського періоду.

На підставі вищевказаного вважаю, що дисертаційна робота «Російський націоналізм як соціально-політичний феномен у виборчому процесі Правобережної України (1906-1912 pp.)», подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого

наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами (постанова МОН № 656 від 19 серпня 2015 р.), а її авторка – Мартинюк Ольга Володимирівна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової і новітньої історії України

ПВНЗ «Український католицький університет»

 O.B. Середа

23 січня 2017 р.

